

BUSKU ANITA ANDREA

A csók-motívum Ady Endre költészetében

A dolgozat tulajdonképpen két részből áll. Az első részben statisztikai elemzés alapján próbálunk meg következtetéseket levonni, míg a másodikban bizonyos konkrét előfordulások értelmezésére törekszünk.

Ez amennyire kettősségnek tűnik, épp annyira az valójában is; és mégsem az. A módszer létjogosultságát az a tény adja, hogy szükség van a számok, adatok segítségével a fontos és valós, de rejtett összefüggések feltárásához. A motívum különféle szempontokból figyelembe vett előfordulásai, illetve azok kombinációi olyan megállapításokat sugallnak, amelyek immár kissé egzaktabbak, azonban a csók szó jelentésének egészére vonatkoznak. Az összesítéssel „két istennek áldozunk” egyszerre, hiszen állításaink kevésbé hipotetikusá, ám egyszersmind globálisabbá is válnak. Emiatt van szükség a konkrét értelmezésekre is (így mégsem áldozzuk fel az egzakt-ság oltárán a költészetet).

I. Statisztika a költészetben

Talán a legkézenfekvőbb annak a kérdésnek a feltevése: mikor használta Ady legsűrűbben/legritkábban a csók szót, illetve mindez mire utalhat? A válasz nem egyszerű. 1291 verséből¹ 230 tartalmazza a szót, 1061 nem; ami kb. 20 százalékos előfordulást jelent. Ennek alapján nem tudjuk igazából megállapítani, mennyire gyakori, tehát mennyivel tér el az átlagos szóhasználatától (ehhez ismerni kellene az átlagos anyanyelvi beszélő által használt szavak mennyiségi arányait), de mindenképpen sejthető fontossága a költő nyelvében. Ahogy Kovalovszky Miklós fogalmaz: „Ady költői szókincsének legszembeötlőbb, leggyakoribb elemeinek” egyike².

A számok alapján³ legtöbbször a *Szeretném, ha szeretnének* kötetben találkozunk a szóval (32), míg a *Még egyszer* című kötetben a legkevesebbszer (5). Mi lehet ennek a magyarázata? Az előbbi 1909-ben jelent meg, *Az Illés szekerén* után egy évvel. Az 1908-as kötet alig kapott kritikát⁴, ez az Ady jelenség nehéz értelmezése miatt történt -ma már tudjuk-, azonban a költő önbizalma jelentős csorbát szenvedett. A támadás és a közöny kettős fegyverével harcol ellene mind az ellen-, mind a saját tábora⁵; a Léda-szerelem hűlőben van; folytonos támadások érik; új témák és eljárások foglalkoztatják szüntelen: mindez hozzájárul sajátságos lelkiállapotához, melyre fokozottan jellemző a „mindent-akarás”. A címből sejthetően ez az intenzív óhaj elsősorban az érzelmekre vonatkozik. Ha figyelembe vesszük a tény: ez a költő hatodik kötete (keletkezésük, nem megjelenésük szerint!), tehát kialakulhatott róla egy erős kép az olvasóban, úgy cseppet sem meglepő az érzelmek érzéki-szerelmi középpontúsága, szinte várjuk az újabb „csókos” verseket.

A számok alapján – mondtuk, hisz ez a legszembeötlőbb eljárás; viszont ennél talán megbízhatóbb módszer, ha arányosítunk. Legnagyobb arányban a *Margita élni akar* tartalmazza a motívumot, amely nem verskötet, hanem verses regény, ezért csupán a statisztika szempontjából sorolandó ide. Mindenesetre azt érdemes megemlíteni, hogy talán a műfaji keretek fellazuló, burjánzó megállapodatlanságá-

¹ LÁNG JÓZSEF - SCHWEITZER PÁL (sajtó alá rend.): Ady Endre összes költeményei. Bp., 1977. (továbbiakban: LÁNG-SCHWEITZER, 1977.) A kötet ajánlását, illetve a ciklusokat megelőző verseket is figyelembe véve számítandó az összes vers.

² KOVALOVSZKY MIKLÓS: Egy Ady-vers világa. Új tavaszi sereg-szemle. Bp., 1965.

³ Az összesítéssel kapott számadatok alapján.

⁴ VEZÉR ERZSÉBET: Ady Endre élete és pályája. Bp., 1997. (továbbiakban: VEZÉR, 1997.) 201. p.

⁵ Vö. VEZÉR, 1997. 206. p.

következménye ez az adat⁶, no meg a friss szerelmi élmény befolyásának⁷. A *Margitát* az *Új versek* követi a statisztikai számításban, tehát erről a kötetről mondhatjuk viszonylagos biztonsággal leginkább: az empirikus tapasztalást választja ihletőjének és témájának egyaránt. 1906-ban jelent meg nyomtatásban, s egy csapásra berobbant vele írója a köztudatba. Ettől kezdve szinte mindenki Adyval foglalkozott. Voltak, akik nyíltan támadták; mások kivárták a kínálkozó alkalmat, s akkor zúdították rá ellenszenvüket, mikor leginkább meggyengült a „harcban”. So-kan nem is értették: ez nem szégyen; de nem is akarták megérteni, s ez már bűn. Persze csodálói is akadtak bőven. Főleg Hatvany Lajos⁸, aki korán észreveszi: „az *Új versek* a genie ébredésének könyve.”⁹ A kötet ciklusokra tagolt. Maga a költő tagolja; s így a tudatos szerkesztettség meghatározza a művek egészét is, mintha egy részekre osztott, de egységes korpuszt hozna létre. Németh László is nagy jelentőséget tulajdonít az elrendezésnek: „A ciklusok segítségével Ady lírája könnyen áttekinthető. Első vállalt kötetében, az *Új versek*-ben (ha *A daloló Páris-t* elhagyom) három ciklus van: *A magyar Ugaron: a magyarságé*, *Léda asszony zsoltárai: a szerelemé*; *Szűz ormok vándora: az élet pátoszáé*. A későbbi kötetekben ezek a ciklusok osztódnak tovább, mint egy terebélyes családfa.”¹⁰ Ez az első igazi termése az új élményekkel feltöltött, kiforrott férfi művészetének. Valódi, nem-csinált művészetének, melyben önmagát mint „Művészt” látja és láttatja. Végre önként vállalja Apolló, de „dancs” Apolló voltát, s önbizalomtól ittasan alakítja ki egyéni kifejezőmódját. A csók, a szerelem gyakori, intenzív jelenlétére Bori Imre is felhívja a figyelmet, magyarázata minden bizonnyal helytálló lehet: „Az egész kötet fókuszában nem véletlenül állnak (...) *Léda asszony zsoltárai*, hiszen a szerelem itt világelv, s ennek a ciklusnak a költeményei dajkálják a többi is, hiszen az innen kiinduló versszakok szorosan kapcsolnak minden más gondolatot ide.”¹¹

Mint említettük, legkevesebbszer a *Még egyszer* tartalmazza a motívumot (a számok alapján), mindössze ötször. Ennek okára derít fényt Varga József *Ady és kora* című könyvében: „Nagyvárad éveiben (...) feltűnően elapadt költői termése. A Váradon született verseit összefogó kötete, a *Még egyszer* terjedelmében a felét is alig teszi ki a Debrecenben megjelent *Verseknek*. Ezekre az éveire emlékszik majd maga is úgy vissza, mint csaknem teljes költői elnémulására.”¹² Az sem elhanyagolható tény azonban, hogy a három évvel későbbi „első igazi” Ady-kötet e műveken csiszolódott, sőt sokan közülük is remekművekké váltak; „a szimbolizmus, Ady kibontakozott lírájának művészi formája keretezi közülük a legnagyobbakat.”¹³ A csókok ebben az időszakban kevésbé égették a lelkét, mint az újdonságra, az eljövendő, zsigerekben érzett jószolt Párizsra kiéhezett korszakában. Adynak Párizs ekkor – a csillogó szemű ábrándozó (*Még egyszer*), majd később a hazatérő ismeretlen (*Új versek*) szerepében – még „Bakony”, később már csak „Ördögsgiget”. A százalékos megoszlásokat figyelembe véve a kötetekbe nem sorolt versekben fordul elő

⁶ Vö. IMRE LÁSZLÓ: Ady Endre verses regénye. In: *Literatura*, 1982. 3-4. sz. 428-438. p.; SZILÁGYI PÉTER: Ady és Margita. In: *Uó: Forma és világkép*. Bp., 1981. 275. p.

⁷ Adára gondolok, akinek különösen *A Margita fia* című fejezet köszönhető. Ld. LÁNG-SCHWEITZER, 1977. Utószó vonatkozó részei.

⁸ SÁNTA GÁBOR – az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelent elemzésében (2000. 5-6. sz. 743. p.) – egyetért NAGY SZ. PÉTER-rel abban, hogy „Hatvany Lajos egyike volt az Ady-kultusz elindítóinak és tevékeny ápolóinak”, de hozzáteszi: „Nagy Sz. Péter némileg túlértékeli Hatvany Lajos jelentőségét.”

⁹ HATVANY LAJOS: *Ady világa. Szerelem könyve II. Ady és Léda*. Wien, 1984.

¹⁰ NÉMETH LÁSZLÓ: *Ady Endre*. In: *Uó.: Két nemzedék*. Bp., 1970. 53. p.

¹¹ BORI IMRE: *Új versek*. In: *Uó.: 25 tanulmánya. Újvidék*, 1984. 10. p.

¹² VARGA JÓZSEF: *Ady és kora*. Bp., 1977. (továbbiakban: VARGA, 1977.) 99. p.

¹³ Uo. Újabb felfogás szerint Ady nem szimbolista, hanem újromantikus volt. Vö. pl. NÉMETH G. BÉLA: *Zárszó*. In: KABDEBŐ LÓRÁNT – KULCSÁR SZABÓ ERNŐ – KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN – MENYHÉRT ANNA (szerk.): *Tanulmányok Ady Endréről*. Bp., 1999. 226. p.

a vizsgált szó a legkevésbé, ami nem tudatos oka lehetett a művek „kiselejtezésének” vagy kimaradásának. Ezt követi *Az utolsó hajók* kötete amely 1923-ban, a költő halála után, posztumusz látott napvilágot. Ezek az alkotások jelentősen különböznek az eddig említettektől, mivel a költői pálya második szakaszának – annak is a végének – szülőttei. „Ady lírai szemléletének alakulásában a szimbolikus látás szerepe 1910 után fokozatosan csökken. Rohamos csökkenés nem a háború alatt, hanem már 1912 után következik be.”¹⁴ Ugyanennek a gondolatnak másik megfogalmazása még érthetőbbé teszi a motívum gyér felbukkanását: „A tizes évek elején nem látványosan is döntő hangsúlyváltás zajlik le: Ady költészetében a gondolati elem az érzéki fölé emelkedik, műszervező elvvé válik.”¹⁵ Így nem csoda a szó alig-jelenléte.

A címeknek mindig különös hangulatuk van. Árulkodnak vagy diszkrétan elhallgatnak; megelőlegezik és összefoglalják a szorosabban vett szöveg lényegét; esetleg gondolkodóba ejtenek: erről szolt volna a mű? Érdemes ebből a szempontból is megvizsgálni a verseket! A kötet- és cikluscímeket is beleértve összesen 21 esetben találkozhatunk a szóval az „előolvasás” során. Ez nem tűnik soknak, ám nem szabad lebecsülni sem. Nem is tesszük, ha belegondolunk: huszonegy esetben biztosan központi szerepben találkozunk e misztikus szóval. Egy-egy ilyen cím olyan sokkolóan hat az olvasóra, mint egy egész vers valamennyi „csók”-ja.

Egy alkotásban hányszor fordul elő a motívum? Ez is fontos szempont. Az alábbi adatokat kapjuk:

1x: 121 (esetben)	9x: 2
2x: 44	10x: 1 — A csók halála
3x: 24	11x: 0
4x: 11	12x: 0
5x: 11	13x: 1 — Heléna, első csókom
6x: 6	14x: 0
7x: 5	15x: 0
8x: 2	16x: 1 — A csókok átka

Mint látható, igen sok esetben pusztán az említés szintjén bukkan fel; az érzékiség, a plaszticitás vagy csupán egy-egy szokatlan jelzős, határozós kapcsolat kedvéért. Ennek csúcspontja a három kiemelt mű, melyekben oly sok csók van összefoglalva, hogy már szinte egymás húsába vájnak („egymás szájába harapnak”). E három vers Ady szerelmi pályájának rövid összegzése, a fontos momentumok kiragadása: az első, a halált hozott és a (saját, beteg teste által) halált hozó szerelem.

Utolsó vizsgálatunk során – amely az előfordulások szóalakjára vonatkozik – a következő eredményeket kaptuk:

Névszói természetű:	Igei természetű:
a) alapszó: 69 esetben	a): 0
b) toldalékos alakban: 278	b): 87
c) összetett szó elő- vagy utótagjaként: 56	c): 31

Σ: 401

~ 75%

~ 24%

Σ:129

Σ: 530

¹⁴ RÁBA GYÖRGY: Csönd-herceg és a nikkell számovár. Bp., 1986. 45. p.

¹⁵ KIS PINTÉR IMRE: Ady Endre (Pályakép-kisérlet). In: Esélyek. Bp., 1990. (továbbiakban: KIS PINTÉR, 1990.) 257. p.

Ezek az alakok többször ismétlőd(het)nek, például a csókolni szóalak nyolcszor, a csókunk hatszor, a csókkal tizenegyszer, de olyan is akad, amely mindössze egyetlen alkalommal olvasható, többek között a csókolózzunk. Legtöbbször a következő alakok szerepelnek a költőnél: [N] csók (68), csókos (37), csók (35), csókot (28); [I] megcsókolom (13), csókolj (15), csókol (12). Mi lehet a jelentősége az ismétlődésnek? „A túl sokszori előfordulás, ismétlődés az egyes előfordulások közötti kapcsolatokat beláthatatlanná teszi. (...) Hasonló a helyzet Ady híres vissza-térő jelzőivel, például a »csókos«-sal. Minél több dolog lesz »csókos«, annál inkább elválik a jelző a jelzett szótól, az adott kontextusban mint idegen test működik, s egyre inkább szétbomlasztja azt.”¹⁶ A legtöbbször használt szóalakok – véleményem szerint – tükrözik a statisztika alapján kapott képet: a csók mint fogalom, elvont, elméleti, misztikus istenség él Ady képzeletében és szóhasználatában, ezáltal alkotásaiban; a gyakorlati, konkrét cselekvés csak a földi boldogság pillanataiban kap hangot. S mivel ez ritka, így ritkán szólal meg (bár ekkor is mondhatja: „Meg-csókolom Csókkisaszszonyt”). Az összetett szavak csókjai még frissebben és újabban csengőek, ezt a formabontó Ady kitűnően érezte. A szimpla csókok értelmezése is nehézkes lehet olykor a már-már mitikus rendszer következtében; a sejtelmes, homályos jelenténi-akarások pedig végképp azt a mesebeli légkört biztosítják, ami annyira a „bús” „nemes” sajátja. A névszói természetüekről érdemes megjegyezni, hogy csupán nyolc esetben szerepel a szó utótag-ként: ez a drasztikus, megrázó hatáskeltés megnyilvánulása lehet (amely őt magát sem kerülte el: jobbára kötőjellel írja, mindössze öt esetben nem). Az igei természetüeknél pedig valamennyi (31) ige-kötős. Ez szintén kedvenc eszköze volt a „pajkos” újítónak: ahol kellene, nem használja¹⁷, máshol nyakra-főre. „Nagyon nagy erővel érezte a költő ezen szófajnak nyelvi erejét, poétikumát. Nem véletlen, hogy voltak versei, melyekben nem utolsó-sorban igekötő-ismétlésre bízta a mondandót.”¹⁸ Ezek az új szavak Király István összegzése alapján kifejezhetnek: befejezettséget („benyiladozni”), állandóságot („el-gyöngültek”), megfosztottságot („lefénylett”), nyomatékot („elsokasodtak”), képszerűséget („kielevenednek”), egyszerre több jelentést („Tán önmagam is lealkudtam”¹⁹). Épp ő ne használta volna hát!?

Annak reményében, hogy a motívum némely, a mélyben tudat alatt rejtőző szála összekapcsolódott felszíni önmagával, s rejtett összefüggésfelére bukkantunk (vagy más megvilágításba helyeztünk egy piciny „betűmorzsát”), lépünk a második rész síkjába!

II. Költészet a statisztikában

Az előző részben mintegy az irányt jelöltük ki; most próbáljuk meg pontosabban lokalizálni a „csók”-ot!

Az újra és újra felbukkanó motívum-organizmusok átszövik az egész életmű szervezetének sejtjeit. A csók-motívum rendkívül gyakran fordul elő az Ady-kötetek hasábjain. E rövid dolgozat nem vállalkozhat minden egyes előfordulás értelmezésére, csupán pár főbb kategórián keresztül közelíthet a rendszer értékeléséhez.

Legelső testi élménye egy prózai, kiábrándító, szimpla aktus volt. Katinka nem adta szívét, csak testét; a költő – vágyakozva az oly rég áhított VALAMI után – szintén. Ez rányomta bélyegét a szex és szerelem viszonyáról kialakított képére, s így

¹⁶ MENYHÉRT ANNA: Kipányvázott lótuszok vára. Ismerőség és szimbólum Ady Endre költészetében (1906-1909). In: KABDEÓ LÓRÁNT – KULCSÁR SZABÓ ERNŐ – KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN – MENYHÉRT ANNA (szerk.): Tanulmányok Ady Endréről. Bp., 1999. 119. p.

¹⁷ „Ady szintén gyakran hagyja el az igekötőt.” TÖRÖK GÁBOR: Lírai igefüggvények stilsztikája. In: Irodalomtörténeti füzetek. Bp., 1974.

¹⁸ KIRÁLY ISTVÁN: Intés az órzókhöz. II. Bp., 1982. 510-511. p.

¹⁹ Uo.

valamennyi későbbi kapcsolatára is. Több versében ír erről az élményről. „A *Heléna, első csókom* egyike azon kevés Ady-verseknek, amelyeken félreismerhetetlenül megmutatkozik egy másik költő (vers) hatása.”²⁰ Babits klasszikus Peo-fordításának, a Lee Annácskáénak. Babits megváltoztatta a sorok szótagszámát, így helyenként visszafogta, de Ady lényegében megőrizte az eredeti sodró lendületét. Az időhatározói mellékmondatok a késleltetés, fokozás eszközei. Ezt a hatást éri el a szóismétlés („első” – „első”, „legény” – „legény”) révén is. Heléna, vagyis Katinka, az első nő Ady életében. E tény különös hangsúlyt kap. A tárgyas igeragozás („tudom”), a rengeteg kötőszó („és”, „hogy”), a fokozás („több”), az egyes szám első és második személy kiemeltsége határozottá tesz; míg a tagadás („nem”) épp ellenkezőleg. A négy versszakban tizenháromszor szerepel a csók szó vagy származéka: ezek egymást erősítik. A költő „a csók szóval jelöli meg a szerelmet, csak nem írja még nagy kezdőbetűvel.”²¹ Ez egyébként nem is volt szokás a korban, s megdöbbenést, ellenszenvet is keltett később a merész újítás. (Bár a nagybetűs alakok csupán negyedannyiszor fordulnak elő összesen a versekben, mint kisbetűs társaik.) A vers szép példa a rímrítikázásra, amely „a periodikusság megbontásának egyik eszköze, amennyiben nemcsak a rím hagyományos formáitól, hanem a strófaként azonos helyen ismétlődő rímformáktól is elkanyarodik.”²² Strófa-szerkezete és rímelhelyezése a következő:

I. strófa:	9-10-6-9-9-10	a b x b a b
II. strófa:	6-9-9-9-8	x a a x x x
III. strófa:	9-8-9-9-7	x a b b x a
IV. strófa:	9-8-9-8-9-12	x a x a x a

Tehát vegyesrímű félszabadversről van szó. Figyelemre méltó a két szereplő (én – te) megnevezése: „gyöngye legény, szűzi legény” és „nagy tőgyű, szerb leány”. Ady szűziessége az ártatlanságot és a tapasztalatlanságot – a tisztaság evidens – is magába foglalja. Fel kellett készülnie az első csókra, s azóta is azt elemzi. Az *Egy régi színészeleány* sorában is ez jelenik meg: „Azóta már csak másolok.” Talán a vágy és az emlékezés jelentősebb, mint maga az átélt cselekmény. A szerkezet időbelisége követi e logikát. A jelen helyzetéből (első versszak) kitekint a múltba (második és harmadik szakasz), az utolsó egység pedig a kettő elegye, némi jövőből merített vízióval. Nem képes elszakadni, elfelejteni; így újra és újra átéli az első, komoly csókját. A harmadik szakasz összefoglalja mindazt, amit ott, akkor, és amit azóta is érez:

„És bús íze vala a csóknak
És átkozott volt az a csók
És te nem tudtad, hogy ki csókol
És én nem tudtam, hogy ki csókol
És én nem ismertem még akkor
A csóknál nagyobb valót.”

Az *Első szeretőm ölében* a cím alapján az első kategóriához kapcsolható (az *első, bús és átkozott csók*), ám az „első szerető” itt már képletes, önmagán túlmutató fogalom.

Míg az első csoport képei egyszerűbbek, naturalisztikusabbak, a szerkezet is gondolati csapongásokból adódóan változékony; e második csoport elvont, szimbolikus verseket ölel fel. Az említett két vers közös jellemzője: az Én mondandója a Te-/Tinek. Az öt versszakos műben a költő az Élethez, illetve – halkabban – a Halálhoz szól. Az élettől a halálhoz menekült, s mikor már a lét határán lebegett, ráébredt:

²⁰ SZILÁGYI PÉTER: Ady Endre verselése. Bp., 1990. (továbbiakban: SZILÁGYI, 1990.) 284. p.

²¹ SZABÓ RICHÁRD: Ady Endre lírája. Bp., 1945. (továbbiakban: SZABÓ, 1945.) 23. p.

²² SZILÁGYI, 1990. 233. p.

élni akar. A Hajnal vezetné a két világ közötti útján, ám emlékei s még inkább reményei visszaűzik a földi valóságba. A gyötrelmes mindennapok a Halál karjaiba kergették, de sosem tudná (és nem is tudta) első, igazi szeretőjét feledni: az Életet. A végkicsengés szinte az egész vers, hisz minden szó új és más nyomot hagy az olvasóban. A „víg”, „nagy” „sikoltás” a mérleg pozitív oldalára nehezedik, ám az utolsó szó – hangsúlyos, nyomot hagyó volta miatt – sem lehet véletlenül negatív: a Halál. Kitűnő poéta lévén Ady nyilván nem csupán verstani szempontokat vett figyelembe. A *Szeretném, ha szeretnének* című kötet: *Egyre hosszabb napok* című ciklusában kapott helyet a vers. Talán ebben is megfigyelhető a kettősség: a kötet- és cikluscím pozitív, illetve negatív hangulata. A mű szótagszáma: 9-8-9-8-8, rímképlete pedig x a x x a: ez nem szokatlan. A zeneiséget főleg más eszközökkel éri el a költő: alliteráció („Élet, én élni”), szokatlan jelzős szerkezetek („Forró, vitázó csókotok”), egyéb alakzatok, a hangzók egymásra hatásának kihasználása révén. A szóismétlés és megszólítás itt is visszatérő elem, azonban itt nem annyira az ige ideje változik, inkább a módja. A vers ideje, akár az örökkévalóság: csak egy pillanat, s mégis oly végtelen, örök! Legjellemzőbb igemód a kijelentő, ám egy helyen felszólítóra vált: felszólítja az Életet; fogadja vissza szeretőjét. Már megbánta, ha valaha is elvágódott. Egyetlen célja: élni az életet, a bármilyen életet. Ez alapján érezhetőbb, érthetőbb a ragaszkodása e „siralomvölgyhöz”: ez az egyetlen, amit igazán akar. A második kategória lehet tehát – nem hierarchikus rendet követve, hiszen nem is lehet: ki dönthetne? – az *Élet csókja*. A folytonos, elvágódó maradás, a menekülés utáni és előtti visszatérés, „itt levés”. Itt említhető még például a *Csak egy perc*. Néhány szóban maga a költő támasztja alá:

„Egy perc és megcsókol az Élet.”

A harmadik csoport címe ez lehetne: *Csókmérgezés, a Halál csókja*. Itt Kun Marcella nevét kell említeni s Mihályi Rozáliáét. A vérbaj közvetlen és közvetett hordozóját. Ady Marcellán keresztül a gyógyíthatatlan betegség megalázó, fájdalom-mas földjére lépett. Élete ettől kezdve a lassú, halál felé sodródás és a rettenő, két-ségbeesett visszaevickélés küzdelme volt. Ez a motívum-összetevő önmagában nem igazán jelentkezik, inkább más összetevőkkel alkot szövetséget (önálló verset nem alkot). Egy-egy szó, sor, mondat csókja jelenti azt A csókot, amely megkeserítette más csókjait is. Nehéz felfigyelni a megbűvő utalásokra, s meglehetősen szubjektív, vitatható. (Dehát éppen ettől válik e költő Advá: a sokrétű, mindent mondó, ki-tudja-mit jelentő akarásaitól.) Néhány példát említsünk ide is! Fennáll a csókmérgezés ebben az esetben:

„Minden csók méreg”
/ Megöltem egy pillangót/

A *kék tenger partján* szavaiban: „csókot temetni” szintén felfigyelhetünk a halál csókjára. A búcsúzás, a végső búcsú jelenik meg A *Halál rokonában* is:

„Én a halál rokona vagyok,
Szeretem a tűnő szerelmet,
Szeretem megcsókolni azt,
Aki elmegy.”

A *mi a gyermekünkben* így ír:

„Kipattannak a tubarózsák
S elcsattan hosszú csoda-csók”

Ezek a sorok önmagukért beszélnek.

A negyedik kategória az *eszményi csók* lehet(ne). Hatvany Lajos különválasztja Ady tapasztalatait: „Adynak első ölelő tapasztalatai a rossz ház nagy tőgyű leánya, meg a cirkuszlovarnok meg kasszírnok. Ölelő tapasztalatok, mondjuk – mert Adynak szerelmi tapasztalatai mások. Messziről látott úri leányok és asszonyok, kik a

vidéki zsurnaliszta számára megközelíthetetlenek.”²³ A *Megcsókolom Csók-kisasszonyt* címszereplője egy elvont, mitikus és misztikus hősnő. Finom, úri, tündéri – tehát nem emberi. Nem is lehet emberi, hiszen hús-vér nő nem érdemes a költő, a „Férfi” figyelmére, de:

„Ez az egy nő érdemes lesz.”

Túl szép, hogy igaz legyen, s valóban. Egy álmoképet lehet csodálni, szeretni, de csókolni csak az álmok birodalmában lehet. Valódi csókot csak valódi nővel lehet váltani. Arra nincs esély – csak csekély –, hogy megszületik az eszményi nő, így ezt a képet teszi tönkre: ne is álmodozzon róla. Érthető: még ez a fiktív alak sem volt jó hozzá. A maga hallgatag módján még e lény is megalázta, felbosszantotta. Mivel csak ezt teheti; feldíszíti fájdalommal („könny”, „vér” és „sóhaj” elegyével), és megszabadul tőle. Ő teremtette, így joga és lehetősége is van elpusztítani. Még csak a lelkiismeret sem bántja, lelki furdalást sem érez – még képzeletbeli lény esetében is felvetődhet a gondolat –, jogosan vagy inkább érthetően. Hiszen ő már megfizetett „minden nőért”, „percért”. Ez a rész kapcsolódhat az előző csoporthoz is. A négy strófa felépítése kiegyensúlyozott, szimmetrikus. Az egyes versszakokat keretbe foglalják az ismétlődő sorok: az első és negyedik megegyezik; a második és negyedik szakaszban a középső sorok pedig szinte teljesen azonosak. Szótag- és rímszerkezetében is követi a szimmetriát: 8 – 8 – 8 – 8, a x x a. Ehhez a körhöz kapcsolódik *Az alvó csók-palota*, melyben a Csók-kisasszonynak megfelelő fehér, forró asszonyok laknak. Szomorú himre várnak (– és várnak): más nem juthat be oda. Ám soha senki nem érheti el őket, bárha férfi és szomorú is. Az örökös bolyongás, az égi, tiszta szép keresése hasztalan, csak költői ábránd. Az el nem érhetőséget fejezi ki a meseformával; misztikummal, túlzásokkal és általánosítással, végtelenítéssel.

Az ötödik kategória éppen az ellenkezője: *a rossz csók, a rossz nő csókja*. Ezt mindjárt meg is kérdőjelezném; rossz nő: rossz nő? E két kategória (a negyedik és az ötödik) nagyon összefügg a jó és a rontó asszony motívumokkal, mégis elkülöníteném őket. Talán az asszony a test, míg a csók a lélek vágya – ha szétválaszthatatlan dolgokat akarunk elkülöníteni. A csók: lelkek közötti szexualitás. A romlott csók csak az igazán romlatlan: erre a következtetésre juthatunk *Az én menyasszonyom* című alkotás olvasása során. A társadalom szemében egyértelműen kítaszított, rongy, semmi egy ilyen nő. A költő kegyesen nem vesz erről tudomást, ha megfelel valamennyi kitételnek: legyen hűséges, kitartó, nyílt szívű, önfeláldozó. Ilyen asszonyt találni – ez is egy tündérvilágban való zárandoklatra emlékeztet. Mégis, talán már előbbre lépésként értékelhetjük; hiszen már hús-vér szeretőt, társat áhít. Csak a jelen számít, az érzelmek; minden más kizárólag kolonc, nyűg: a test terhe a könnyű lelken. Erős indulatai – első olvasatra mindenképp – mindenkit sokkoltak. A tartalomról az imént ejtettünk szót, de formai megoldása sem érdektelen: „Nála viszonylag ritka formában, páros rímű hatodfeles jambusokban írta a verset. A hangsúlyos lüktetés ezekből is kihallik (...), ezek a hangsúlyrendek azonban kevésbé energikusak, oldottabbak, mint a rövidebb sorfajokban.”²⁴

Hatodik motívumként az *alárendelt csókot* ragadnám ki. Ez azért jelentős, mert Ady számára – költeményeiből, levelezéséből, prózájából ítélve – a szerelem, szeretet, megbecsülés mindennél többet jelentett (gondolhatnánk). Hogy ez így nem igaz, nem mindennél, az ilyen versek ébresztenek rá, mint a *Csókok és szabadítások*. Ebben fogalmazódik meg igazi ars poeticája: szeretné, ha szeretnék (és szerethet-ne), de a szabadítás önmagánál is fontosabb. Ha kell, hát meghal az Eszméért; hiszen imádja az életet, a csókokat, de csak akkor, ha más gondja nem jön: úgy semmit sem ér. Ebben a lázongó, háborúszagú légkörben (1914. április elsején íródott) Ady

²³ HATVANY LAJOS: Ady. Bp., 1974. 279. p.

²⁴ SZILÁGYI, 1990. 127. p.

hangja egyértelművé, könyörületessé, de egyszersmind könyörtelenné is acélosodott. A megkomolyodott, (bár mindig is búsan komoly volt) felnőtt férfi váteszként látta: belesodrúnk a háborúba. Bár tudta; ő már nem éri meg, mégis küzdött, inaszkadtaig. Haldoklott, de emberszeretete és magyarságtudata – hiába is próbálta ledobni, elszökni – nem engedte. Küzdött, ahogy egy költőhöz illik: szavakkal. A vers zeneiségét leginkább a szibilánsok és affrikáták tánca, a rövid és hosszú magánhangzók kergetőzése adja.

A hetedik csoport neve: *a bevégzett csók*. A *Félig csókolt csók* című versben még a beteljesületlen vágyakozással, a szomorú és lemondó haladékkal találkozunk:

„Holnap. Majd holnap.”

Megtudjuk, mire vágyik, milyen csók az álma:

„Bevégzett csókkal lennénk szívesen
Mebékült holtak,”

A beteljesületlen csók a mély, lelki kötődést jelentő kapcsolatokban születik, főleg a Léda-versek között említhetjük. Ez a motívum jelentkezik a következő versekben: *A mi gyermekünk*, *Léda a kertben*. Mindkettőben a boldog-bús, édes-fájdalmas szerelem hangja dalol. *A vár fehér asszonya* talán az egyik legmélyebb, legmagasztosabb pontja. A Nőt önmaga részének érzi. Lelkének börtönében él a fehér asszony, aki világosságot hoz a lerobbant testbe, eloszlatja a kízó démonok hadát. A szem a lélek tükre – tartja a mondás. Ha a Nő (Léda – eszményi tündérlány?) belepillant szemei tengerébe, mintha önmagáévá tenné, megragadná az egyéniségét. Már-már úgy érzi, saját lelkéből néz ki a bús, nagy, fáradt szemem keresztül. Bár a csók szót nem említi a versben, de a szemem, a lélek által, olyan mély kapcsolatba lép a két szereplő, mint egy valódi, bevégzett csókkal. Némely magyarázat a fehér asszony alakját az ihlettel azonosítja. Mégis, valószínűbb egy eszményi alak feltételezése. *Az alvó csókpalotában* című költeményben szereplő „forró, fehér asszonyok” képe is ezt látszik erősíteni. *A Beszélgetés a boszorkánnyal* hatodik és hetedik szakaszában szintén a „sohse-kapott csók” utáni kízó szomjúság érezhető, de már esély sincs a csillapítására – ezt maga a költő ismeri el: csak egy bolond szeretheti őt, ám az is saját maga.

Nyolcadik kategóriaként vizsgálhatjuk *a könnyes csókot*. A könny szintén egyik kedvenc szava volt Adynak, erre következtethetünk gyakori használatából. De vajon miért? Mit fejez ki ez a szó? A könny a fájdalom vállalásának legékezebb bizonyítéka. Sírunk, ha nem ismerjük a boldogsághoz vezető utat: ha nincs, aki megmutassa; vagy ha ő sem találja. A legszörnyűbb talán az az eset, mikor két ember együtt sír – és mégis egyedül. A másik kettő éppen ezt örökíti meg. Amikor két szerető már a saját boldogtalanságába szerelmes, többé nincs visszaút, csak a szerepjátszás marad s a közöny. Hazugság a lelkeknek: a partnernek és önmaguknak, valamint az arra járó másik kettőnek. De mindig másik kettőről van szó, még ha senki nincs is a közelben, mert így könnyebb, vagy legalább elviselhető. A sok hazugságot a könnyek özöne marja le az arcról, ám a lélekből mégsem tudja kimosni, s csak csípi szüntelen, kízóan. A vers szerkezete (az első két szakasz tovább- és újragondolása a harmadik és negyedik) visszaadja a kegyetlen mondanivalót: az önmaguk elöl bujkáló kétségbeesett küzdelmét a látszatért, a felszíni jóért. A „csókoljuk egymást” kifejezés talán helytállóbb lenne így: „egy mást”. A bonyodalom okozója éppen ez: mindig egy mást; sosem állapodik meg a szívük, s így nem találhat megnyugvást. A könnyes csók jelenik meg az *Egy párisi hajnalon* című költeményben is, ám még szomorúbban kiábrándultabban:

„S akkor majd hiába ébresztenek
Könnyes csókkal s csókos könnyűvel.”

Ebben a versben sokkal kisebb szerepe van a szerelemnek, mint az előbbiben, inkább a kelet és nyugat közötti lévő kontrasztra való felhívás a cél. Ez nem meglepő, hiszen a mű 1904. május 12-én jelent meg a Budapesti Naplóban: az első párizsi

útjának központi élményét örökítette meg. Az azonban mégis elgondolkodtató, hogy Léda révén szerezte új tapasztalatait, ő tanította meg ÍGY élni, látni, s mégis kegyetlenül leírja:

„Mit várok? Semmit. Egy asszony
Utamba állt és néha csókot ad:
Sohse látott ez a csókos Páris
Betegebb és szomorúbb csókokat.”

A *Hűség aranyos kora* már csak nyomát őrzi a „robajos viharoknak”. Előre tekint, bizakodóan, friss-szűz szerelemre éhesen. A vers egy új érzelmi fellángolás emléke. Bár Ady titkolni akarta a hölgy kilétét – egy ideig, hiszen később feleségül kívánta venni -, az irodalomtörténet felfedte: Ada nem más, mint Bisztriczky József-né Csutak Médi, akivel 1912 márciusában ismerkedett meg a Városmajor Szanatóriumában. A *Másik kettő* című költemény „csókoljuk egymást” önkínzó tevékenységéhez micsoda előrelépés e két szó: „megtaláljuk egymást”! A Könnyek asszonya egy időre búcsút intett halandó párjának. Egy rövid időre. Túl rövid időre sajnos.

A következő csoport címszava: *a gonosz csók. Híven sohase szerettem*: háromszor hangzik el ez a kijelentés: központi helyeken (a címbe, a vers elején és végén). Ezek egymás hatását fokozzák, valahogy azonban mégsem elég meggyőzően teszik. A gonoszságot nem szándékosnak érezzük (éppen a megadó beismerés miatt), így inkább vált ki a költő szánalmat, mint megvetést. A kétsoros versszakokra történő tagolás a beismerő jelleget, a gyónás-szituációt erősíti; az állandó gondolatkezdő feltételesség (a „ha” kötőszó használata) önmagának szánt, öntudatlan mentségke-resést idéz. Hasonló szerkesztésű *A Sátán kevélye*. Kissé fellazultak az elrendezés szabályai: a kezdő és befejező szakasz nem pontos ismétlése a címnek, egyes szám első személy helyett előbb egyes szám harmadik személyben szólal meg, a múlt idejű alakokat jövő idejűek előzik meg, a kijelentő módúakat felszólítóak.

Miről szól a vers? Miután a narrátor minden rosszat „megtanácsolt” a „Sátán kevélyének”, biztatva gonosz, lelketlen tettekre; eljut a végig, mikor áldozatát „az Élet már összemarta.”

Ekkor megjósolja a Halál eljövételét. Csak az utolsó részben vállalja az Én a felvázolt szerepet. Ez a hirtelen váltás hangulati zökkenőt is eredményez: a szívtelen, de ravasz ösztönlény burka alól felsejlik a szentimentális, meggyötört „Ember”. A zárójel alkalmazásával mi lehetett a poéta célja? Ha nem írott szöveggel találkoznánk, talán a költő e részt nem mondaná, csak gondolatban egészítené ki rövid monológiáját. A vállalt és váltig hangoztatott életmódnak a világ előtt történő elfogadása nem tükrözi a valódi életcélját, elhibázott életének rosszul megválasztott módját. Ő egy „szerencsétlen” ember, a Sors és a körülmények áldozata, valójában sosem akart fájdalmat okozni. Sem másnak, sem önmagának. E két sorban mintegy megtagadja az előző huszonnyolcat. Ezáltal az utolsó előtti szakasz is más fényben tűnik fel: nem akarta a halált. Hogy is akarta volna! Hiszen ő az élet szerelmese, hiszen minden gond és bű ellenére még mindig él és élni akar! A *Gonosz csókok tudománya* szintén azt az érzést kelti az olvasóban, hogy ez a gonoszság nem a szó leghétköznapibb értelmében gonosz. Vagy ha mégis, úgy mind azok vagyunk. Mindannyiunk életének kulcsa a csók, a ragaszkodás a boldogsághoz, bármilyen áron. S ha egy „csók-ötlettel” megcsúfolhatnánk az életet, akkor az élethez vezető ajtó kulcsát kaparintanánk meg. Így legyőzhetnénk a halált, de ennél is többet jelentene, ha ezzel a boldogság kapui nyílnának meg előttünk. Hisz bárhogyan lehet élni – de akárhogy nem érdemes. Az *Elbocsátó, szép üzenet* soraiban jelenik meg az igazi gonoszság, az a kegyetlen igazság, amit csak egy férfi tud ilyen szívtelenül kimondani, sőt leírni, akkor:

„Mikor egy unott, régi csókon lép át.”

A *Beszélgetés a boszorkánnyal* a „Férfi” védelmére kelhet, hisz ott épp fordított a helyzet: a nő mondja ki szenttelenül:

Kedvetlenségemet
 Űzöm unott csókkal.

A vers érdekességét főleg az adja, hogy a boszorkány beszélgetőpartnerének szavai (az első részben kérdések, a másodikban vallomások és ígéretetek) zárójeles formulák, tehát valószínűleg gondolatok maradnak, s kisebb a hatásuk, mint a negatív, kiábrándító, nehéz tényközléseknek.

A következő csoport: *az isteni csók*. Ide sorolhatóak a vallásos versek, illetve egy részük. Hogy mégis melyek? Ez nehéz kérdés, hiszen ahogy Lukács György fogalmaz: „Adynak minden verse vallásos vers”²⁵. „Ady a teljesség igényének és hiányának a kardinális ellentmondását sűríti az istenképzetbe: ezért is lehet ez (és a hozzá való viszony) hihetetlenül változatos és misztikusan sokrétű.”²⁶ Vallásos költészete azért olyan rettentően hagyománytörő és ellenérzést keltő, mert nála nem található meg a tizenkilencedik századi hanyatló egyházi törekvések. Nála a harcos protestantizmus jelentkezik, míg másoknál a protestáns bűnbánat. Makai Sándor felhívja a figyelmet: Ady istenes hangjának előzménye Berzsenyinél található. Varga József összegzését jó kiindulásnak vehetjük: „Hatvány Lajos találóan két korszakra osztotta Ady Isten-verseit. Találkozás Istennel: ez *Az Illés szekeren s a Szeretném, ha szeretnének* darabjait fogja össze. Az Istennel való tulajdonképpeni viadal kibontakozását *A Minden titkok* verseitől számíthatjuk. *A menekülő Élet* istenes versei viszont nagyobbrészt perc-szülte bibliai ihletűek.”²⁷

Mivel nem a vallásos költemények vizsgálata a célunk, hanem a csók-motívum további felbukkanásainak nyomon követése, vizsgáljunk meg néhány esetet, de az említett szempontból!

Köszönöm, köszönöm, köszönöm: már-már meglepődne az olvasó, hiszen honnan jön ez a hirtelen köszönet, hová tűnt a dacosan számonkérő, önzésbe hajló támadó hang? A vers egészének ismerete után azonban azt a jellegzetes hatást érezzük, ami olyannyira jellemző a költőre. Mire gondolok? A párhuzamok és ellen-tétek ölelkezésére, látens vagy nyilvánvaló, de állandó jelenlétére. Minden téren megfigyelhető ez az önzés és lemondás egymást kioltani nem képes, de szüntelenül próbálkozó harca. A vallással kapcsolatosan is ezt a „stratégiát” választja, vagy inkább a stratégia választja őt – mondhatjuk kissé ironikusan. A szinesztézia iskolapéldájaként szokás emlegetni a kezdő szóképet, amit a szórend szokatlansága még maradandóbbá tesz (tett). A költemény egésze egy nagy-nagy köszönet, viszont olyan sokrétű köszönetrendszer amelyből mindig más és más elem értelme cseng ki. A címben is megjelenő, sokatmondó önisméltés kifejezi azt a mondanivalót, amit a szorosabban vett szövegben észlelhetünk: Istenem, köszönöm, hogy (1.) vagy (ne-kem), (2.) vagyok (neked, ki magad vagy az Élet), (3.) nem leszek (másnak), és le-szek (neked, ki magad vagy a Halál is). Az egyes szám első személy használata hitelessé teszi a vallomást, a második személyű megszólítás és a birtokos személyjel pedig a közvetlenség húrját hangolja finomabbra (a költészet lantján).

Bár a *Sírni, sírni, sírni* nem tartalmazza a motívumot, mégis érdemes megjegyezni, hogy e korábbi alkotás mennyivel szabályozottabb mind formai (kilencszótagos, kétsoros, páros rímű szakaszokra tagolt), mind érzelmi szempontból. Ez utóbbi elsősorban a következetes főnévi igenév-használatból adódik, másrészt az érzelmek rapszodikus hullámvásának nincs akkora fájdalomkifejező ereje, mint a tőrés felszíne alól itt-ott éppen csak kilátszó, kihallatszó könnyörgésnek. „Csodavárását és kétségbeesését az Isten szimbólumába öltözteti.”²⁸ Ő maga jelenik meg az

²⁵ LUKÁCS GYÖRGY: Ady Endre. In: Ady Endréről. Bp., 1977. (továbbiakban: LUKÁCS, 1977.) 9. p.

²⁶ KIS PINTÉR, 1990.259. p.

²⁷ VARGA, 1977. 330. p.

²⁸ LUKÁCS, 1977. 55-56. p.

isteni szerepben az *Áldásadás a vonaton* és a *Kereszttel hagylak itt* soraiban, míg a *Krisztus-kereszt az erdőn*-ben erősen távol tartja magát az efféle istenkáromlástól.

Imádság háború után: az itt tapasztalható mély alázatosság szintén feltétel nélküli, de fájó, jelre váró, bizonytalan, megerősítésre éhező hangon szólítja meg az Urat. A magányosság főleg a felszólítások, tagadások és a könyörgések egymásra hatásából fakad a versben: megmondja, mi nincs most; és mi legyen. Az isteni csók, vagyis a teljes belső megtérés iránti óhaj, a nem maradéktalan hit állapotá-nak fájdalma olvasható ki a versből:

„Nézd: tüzes daganat a szívem
S nincs, ami nyugtot adjon.
Csókolj egy csókot a szívemre,
Hogy egy kicsit lohadjon.”

A *Sion-hegy alatt* szintén ezt a fájdalmat jeleníti meg. Szokatlan módon az általában megszólított, barátságos, „Jóság”-ként ábrázolt Isten itt harmadik személyként, egy élmény kiváltójaként, részeseként materializálódik, aki e várva várt találkozáskor nem segít neki. Az emberi alakot öltött Úr nem segíthetett az eltévedt bárányának, hiszen a hit alapja az önkéntesség, a belülről fakadó, nem befolyásolt megvilágosodás. Azt is kifejezi a költemény, hogy az elárvult, reményvesztett Adyn már senki és semmi sem segíthet. Az ő sorsa, végzete az: hátralévő életében a megtérés megvalósíthatatlan álmát dédelgesse,

„Sírván a Sion-hegy alatt.”

Tizenegyediként a *törékeny csók* említhető: a törékeny boldogság ábrándja, az ábránd tudata. A *Vad szirttetőn állunk* jó példa erre a halálos rettegésre. Az a felismerés cseng ki a versből, hogy egy pillanat alatt, egy – előre fel nem ismerhető – mozdulat miatt megszűnhet a legidillibb helyzet is. Amíg bírja a száj, a szív; a lélek és a test csókkal, csak addig létezhet, tovább nem – de nem is lenne értelme. Több Ady-versben találkozhatunk ezzel a gondolattal, többek között az *Éhes a föld* címűben:

„Csupa csók a világ.”

A következő csoport neve: a *búcsúcsók* – Adynál „búcsu-csók” – lehetne. A névből következően a végső búcsú jelenik meg az ide sorolható költeményekben. A *Gare de l'Esten* soraiban a költő még csak túri a kelletlen elszakadást igazi szerető-jétől, az élettől, *A magunk szerelme* azonban már annak tanúja: önmagától búcsú-zik, mert csak saját magunk lehet érdemes a fájdalmunkra, szeretetünkre. Barátok és rokonok elhagyhatnak, túnt szerelmek emlékei megkophatnak, de önmagunk mindig hű társ marad; örök mementó a hűségre.

A búcsúzás más oldala figyelhető meg *A Halál rokona* vallomásában. Általában az élők búcsúznak: a haldokló a szeretteitől, vagy a könnyező ismerősök az elköszönőtől. Ez esetben mintha a Halál búcsúzna. Az „Én” a halállal vállal rokonságot, ezáltal különös hatást kelt. A rokonság, a vérségi kapcsolat olyan kötelék, melyet képtelenség elszakítani. Meghatározza a sors folyójának sodró erejét, melyet lehet csökkenteni vagy növelni, de a folyás irányát nem lehet megváltoztatni. A címéli kijelentés – nem szokatlanul – megismétlődik a nyitó és a záró versszakban, mind erősebben kifejezve a tényt: egyszerre büszkén és szégyenkezve ismeri el igazi önmagát. A „Halál rokona” mit jelképezhet? A semmihez, a jéghideg, üres pusztulathoz való vonzódást. Az évszakok nyelvén a Halál a telet jelenti, a „Halál rokona” pedig az őszt: az elmúlás, az elvirágzó élet szerelmesét. Maga Ady fogalmazza meg a hűlő vágyak letörölhetetlen csókjának varázsát:

„Megénekeltem egynehányszor
A bűvös, ébredő tavaszt,
Bevallom, hogy inkább szokásból,
Mint ihletésből tettem azt.
Tavaszt imádni csak az ősz tud
S itt állok már az avaron

S óh, jaj, az ihletés reám szállt,
Hiába űzöm, zavarom.”
(Aktuális strófák)

Az *anyai csók* a feltétlen anyai szeretet és a fiúi tisztelet nyilvánvaló bizonyítéka. Ady családja elfogadta, vigasztalta híres-hírhedt tagját, ahogy a költőnek is sokat jelentett óvó-féltő otthona. Különösen a megbocsátó édesanya és a bűnbánó, tékozló fiú kapcsolata volt olyan törekeny, mégis szilárd alapokon nyugvó, amelynek varázsa a verseken keresztül is megéri az olvasót. Az *anyám és én* című költeményben az önmagára zúdított utálat és gyűlölet még nem engedi felszínre törni gyermeki háláját (talán *A Halál rokona* ciklus hatása is), *A karácsony férfi-ünnep* című versben viszont apró előbbre lépésként már a szótlan, könnyes csók-hálával találkozunk. Legszebb és egyben legfájdalmasabb vallomása a kelletlen távolságtartásnak az a néhány sor, ami a soha ki nem mondott érzelmek bocsánatkérő követe lehet (és lehetett):

„Akit én csókolok, elsápad,
Nem merem megcsókolni
Az anyámat.”
(Akit én csókolok)

Néhány alkotásában az anyai csók a gyermekkort, a természetes szépség harmóniáját jelképezi: *Balzsam tündér postája*, *Bujdosó kuruc rigmusa*; a *Mária és Veronika* pedig összegzi minden szeretetét. Az a kívánság kap hangot ez utóbbi műben, hogy szeretetünket ne pazaroljuk kis adagokra, hanem egyszerre bocsáthassuk egyetlen személyre. Az *én két asszonyom* című versben mégis különválasztja a szerepeket, felismerve az előbbi óhaj megvalósíthatatlanságát. S teszi mindezt élvezettel, előre kiélvezve gyászuk balzsamát.

A következő kategória szorosan összefügg a negyedikkel, de míg az „eszményi csók” a női tökéletesség utópiájára vonatkozott, a csók magára a csókra. Az abszolút szerelmi harmónia hajszolása jelenik meg ezekben a művekben. Az utópia jelleg tehát nem a partner alkalmatlanságából adódik; a teljesíthetetlen feladat nyomasztja, és űzi újabb és újabb vizekre. A *legszentebb csók* című versben megjelenik a rózsa mint a szerelem szimbóluma.

Már korábbi alkotásaiban is felfigyelhettünk a szó efféle használatára, mintegy helyettesítésére a csóknak, szerelemnek, itt azonban a költő egyértelműen megfogalmazza „rózsás” vallomását:

„Óh, szent csók, te szent csók,
Proletárok csókja,
Vörös, égi rózsa.”

A *Dal a rózsáról*-ban még félreérthetlenebb az azonosítás:

„A szép leány a búcsuzáskor
Egy rózsát tűzött fel nekem
Piros volt lágyan feslő szirma,
Jelképed, égő szerelem!”

A vers három szakaszának bája az azonos felépítésre és párhuzamokra épülő apró, rendszerszerű változtatásokban rejlik. Az előbbi legkonkrétabban a szótag-számokban és a rímképletben érhető tetten, ez a dal műfajából is adódik; a b c b d d e d 9 8 9 8 9 9 9 9. Párhuzam figyelhető meg az első és harmadik versszak indításában is: „A szép leány”; a folytatásuk viszont már a kontrasztokeltés kitűnő példája: a múlt idejű én-émlék jelen idejű ő-élménnyé materializálódik. Az igeidők, az első és harmadik személyű alakok változtatásának, kombinálásának profizmusa óvja meg a verset a kóros, önsajnáló, szentimentális merengéstől, s hagyja meg a pajkos ifjúkori élményanyag leporolásának síkján (másképpen a lemondás árán kapott elsőbbség tudata, az ebből adódó pozitív életszemlélete).

A tizenötödik csoport megnevezése: *csók az ájulásig*. A *Hágár oltára* foglalja össze talán leghívebben Ady sokrétű hangulatvilágát (indukátora: az ellentétre építés),

amire az ok- és indokkeresés, majd a gőgös felvállalás (akár más bűneit is); a könnyörgés és eltasztás; az „Isten harsonájá”-ban és a „Sátán kevélyé”-ben való megtestesülés egyaránt jellemző és egyszerre fellelhető:

„Leköpöm és csókolom őket,
Ők: a semmiség és a világ”

A csók a halálig tart. Ha egyszer véget ér, az az élet végét jelenti. Erre példa az *Egy háborús virágének* néhány szava:

„A csók meghal, ha fáradt
S én meghalok utánad.”

S ha mégsem jön a vég: az minden élő réme. A *Csók az ájulásig* című vers szövege maradéktalanul eleget tesz a címének, sőt túl is tesz rajta:

„Csókol, amíg csak belepusztul.”

Ez jelenik meg *A Szerelem eposzából* címet viselő műben is: „csókoltam szomorú rogyásig” és *Az Ősz szerelmeiben*:

„Jöjjetek, kik a karolásnak
Fáradtjai vagytok, ám váltig
Csókolni tudnátok a halálig.”

Máshol az Élet, sőt a Halál ellen vívott harc eszközeinek tűnnek a csókok:

„Az élet perc, mely folyton lebben.
Minden perced bocsásd el csókkal,
Kínlódni is kéj a jelenben.
Akármilyen rongyos a jelen,
Prédája nem leszek a multnak,
Behunyom szemem s megölelem.”
(*Vidám temetés éneke*)

A *Drága, halott nézésekkel* című versben költői kérdésként hangzik el az a gondolat, amire Ady is többször megfelelt, de mi magunk is tudjuk a választ:

„Én istenem, élhet-e még sokáig,
Aki nem nyúl már a friss élet után
S bús vízióknak burjánjában gázol
S fél az igazi harmatos, nagy réttől
S retteg a való, nyers, leves virágtól
S ajkán már nem tűr csókot, csak gúnymosolyt?”

Beszélhetnénk még *az idő csókjáról* (ide említhetnénk a *Vén diák üdvözlete* című művet), a *falusi csókjáról* (*Hazamegyek a falumba*), a *Múzsza csókjáról* (*A csók halála*), illetve a *szem csókjáról* (ezt a csoportot a következő alkotások prezentálhatnák: *A szememet csókold*, *Mária és Veronika*, *Léda ajkai között*, *Milánó dómja előtt*, *Nézni fogunk*, *hejhajh*, *Csak látni akarlak*, *Szép voltál volna*, *Az elveszett csókok*, *A szemünk utódai*, *Csukott szemű csókok*).

Ezeknél a kategóriáknál azonban – az utolsó csoport kivételével – félő lenne az értelmző személyiségének túlzott hatása, felülemelkedése a valódi jelentéseken és jelentőségükön. A szem csókjához sorolt verseket pedig talán ildomosabb lenne a szemmotívumon belül elkülönített csókrészlegnél vizsgálni.

S hogy mi a csók, mégis?

Ady Endre szerint „kétféle csók van: forró és lanyha.” A langyos csókok fölött nő az átok, a belőlük fakadt élet lusta lesz és vén, az így született emberek: kopottak, búsak, betegek. A pogány, őshellászi életörömnök új kifejezése ez a panerotizmus átítatott Ady-dogma:

„Szent kéj a csók és szent az élet”²⁹

A költő megfogalmazásában:

„Csókok világa a világunk,

²⁹ SZABÓ, 1945. 25. p.

Csókban fogan a gondolat,
Kicsi kis agyvelő-csomócskák
Cserélnek tüzes csókokat”
(A csókok átka)

Szerintem: megfoghatatlan, kimondhatatlan, alig-átélt Minden.

FÜGGELÉK:

- ✓: tartalmazza a vers
- Φ: nem tartalmazza a vers
- (n-x): hányszor fordul elő a versben a motívum?
- A kötet ajánlása, illetve az első, ciklusba nem sorolt vers az első ciklusnál számított.
- A *Margitában* nem verseket regisztrálunk, hanem fejezeteket.
- Az arányszámításban az igen/nem viszonyra vagyunk kíváncsiak (ebben a sorrendben, következetesen).

I. Új versek:	Σ: 63	Σ✓:23	ΣΦ:40	(0 575)
1) <i>Léda asszony zsoltárai:</i>	✓: 11	Φ: 11		
- A mi gyermekünk (1x)			- A Tisza-parton (1 x)	
- Félig csókolt csók (6x)			- Elűzött a földem (6x)	
- Vad szirttetőn állunk (1x)			3) <i>A daloló Páris:</i>	✓: 4 Φ: 3
- Tüzes seb vagyok (3x)			- Egy párisi hajnalon (5x)	
- A fehér csönd (2x)			- Jehan Rictus strófáiból (4x)	
- A másik kettő (5x)			- A Gare de l'Esten (2x)	
- Ima Baál istenhez (2x)			- A Szajna partján (2x)	
- Meg akarlak tartani (1.)			4) <i>Szűz ormok vándora:</i>	✓: 5 Φ: 15
- Az utolsó mosoly (2x)			- A csókok átka (16x)	
- Vén faun üzenete (3x)			- Az én menyasszonyom (1x)	
- Héja-nász az avaron (1 x)			- Midász király sarja (4x)	
			- Megöltem egy pillangót (1x)	
			- A kék tenger partján (1x)	
2) <i>A magyar Ugaron:</i>	✓: 3	Φ: 11		
- El a faluból (1 x)				
II) Vér és arany:	Σ:120	Σ ✓: 25	Φ:95	(0,26)
1) <i>A Halál rokona:</i>	✓:3	Φ: 19		
- Az anyám és én (1x)			- Dús lovag násza (1x)	
- A halál rokona (2x)			- Thaiszok tavaszi ünnepe (3x)	
- Megcsókolom Csók-kisasszonyt (8x)			5) <i>A Léda arany-szobra:</i>	✓: 9 Φ: 10
2) <i>A Magyar Messiások:</i>	✓: 1	Φ: 18	- Kereszttel hagyjak itt (1x)	
- Szent Margit legendája (1x)			- Jöjj, Léda, megöllek (1x)	
3) <i>Az őrs Kaján:</i>	✓: 5	Φ: 14	- Nem mehetek hozzád (1x)	
- Özvegy legények tánca (1x)			- Léda a kertben (2x)	
- A Halál-árok titka (4x)			- Szent Június hívása (1x)	
- A nyári délutánok (1x)			- Egyedül a tengerrel (2x)	
- A karácsony férfi-ünnep (1x)			- Fekete Hold éjszakáján (3x)	
- Az alvó csók-palota (5x)			- Mária és Veronika (3x)	
4) <i>Mi urunk: a Pénz:</i>	✓: 5	Φ: 15	- A szememet csókold (3x)	
- A nagy Pénztárnok (1x)			6) <i>A Holnap elébe:</i>	✓: 2 Φ: 19
- Csak egy perc (1x)			- Hazamegyek a falumba (1x)	
- A Zozó levele (1x)			- Agg Néró halála (1x)	
III) Az Illés szekeren:	Σ:108	Σ ✓: 26	ΣΦ: 82	(0,317)
1) <i>A Sion-hegy alatt:</i>	✓: 5	Φ:11		
- Az Isten balján (1x)			2) <i>A téli Magyarország:</i>	✓:1 Φ: 15
- Imádság háború után (3x)			- Vén diák üdvözlője (2x)	
- A Sion-hegy alatt (1x)			3) <i>Léda ajkai között:</i>	✓: 8 Φ: 6
- Szeress engem, Istenem (1x)			- A te melegséged (1x)	
- Uram, ostorozz meg (2x)			- Léda ajkai között (2x)	
			- Csók az ájulásig (5x)	

- A szerelmesek Holdja (1x)
- Csukott szemű csókok (4x)
- Ruth és Delila (1x)
- A lelkeddel hálni (3x)
- Én régi mátkám (2x)
- 4) *Az utca éneke*: ✓: 1 Φ: 13
- A legszentebb csók (6x)
- 5) *Halálvirág: a Csók*: ✓: 9 Φ: 4
- Híven sohase szerettem (3x)
- Egy régi színész-leány (1x)
- Gonosz csókok tudománya (9x)
- Halálvirág: a Csók (6x)

- Akit én csókolok (5x)
- A szív komédiája (3x)
- Ha csókokat hallok (3x)
- A fontainbleau-i erdőben (4x)
- Májusi zápor után (5x)
- 6) *Hideg a király országában*: ✓: 0 Φ: 16
- 7) *A muszáj Herkules*: ✓: 2 Φ: 17
- A Maradandóság városában (2x)
- Seregély és galamb (2x)

IV) Szeretném, ha szeretnének: Σ: 111

- 1) *Esze Tamás komája*: ✓: 3 Φ: 7
- Bujdosó kuruc rigmusa (1x)
- A Dál-kisasszonyok násza (1x)
- Zilahi ember nótája (1x)
- 2) *Két szent vitorlás*: ✓: 6 Φ: 4
- Csókokban élő csóktalanok (8x)
- Milánó dómja előtt (1x)
- Biztató a szerelemhez (2x)
- Elfogyni az ölelésben (1x)
- Megölelném a lyányod (1x)
- Két szent vitorlás (1x)
- 3) *A vén komornyik*: ✓: 1 Φ: 11
- Budapest éjszakája szól (1x)
- 4) *A harcunkat megharcoltuk*: ✓: 0 Φ: 15
- 5) *A Hágár oltára*: ✓: 10 Φ: 3
- Mai asszonyok udvarában (1x)
- Dudorászó, régi nóta (1x)
- Heléna, első csókom (13x)
- A tízéves Éva (2x)
- A Hágár oltára (7x)
- A Csók-csatatér lovajai (7x)

Σ ✓: 32 ΣΦ: 79 (0,40)

- A Lóri csókja (4x)
- Elindult egy leány (4x)
- A Hóvár-bércek alatt (2x)
- Nézni fogunk, hejhajh (2x)
- 6) *A Jövendő fehérei*: ✓: 1 Φ: 10
- A Jövendő fehérei (1x)
- 7) *Áldott, falusi kód*: ✓: 0 Φ: 9
- 8) *Rendben van Úristen*: ✓: 2 Φ: 12
- Alázatosság langy esője (1x)
- Virág-fohász virágok Urához (1x)
- 9) *Egyre hosszabb napok*: ✓: 9 Φ: 7
- Boldogok az öregedők (1x)
- Első szeretőm ölében (3x)
- Tararrarom, hajh, tararrarom (3x)
- A Halál: pirkadat (1x)
- Fájdalmas, bús kiterő (2x)
- Lelkem szerelmes fattyai (1x)
- Az ágyam hívogat (2x)
- Kezdenek nyakukba venni (1x)
- Most pedig elnémulunk (3x)

V) A Minden-Titkok versei: Σ: 63

- 1) *Az Isten Titkai*: ✓: 0 Φ: 12
- 2) *A Szerelem Titkai*: ✓: 4 Φ: 8
- A türelem bilincse (1x)
- Öreg suhanc vágyakozása (2x)
- Csak látni akarlak (1x)
- A Szerelem eposzából (7x)
- 3) *A Szomorúság Titkai*: ✓: 2 Φ: 10
- Az elsötétült utcán (1x)
- Jóság síró vágya (2x)

Σ ✓: 10 ΣΦ: 53 (0,18)

- 4) *A Magyarság Titkai*: ✓: 1 Φ: 13
- A márciusi Naphoz (1x)
- 5) *A Dicsőség Titkai*: ✓: 0 Φ: 13
- 6) *Az Élet-Halál Titkai*: ✓: 3 Φ: 10
- A sorsom ellopója (1x)
- A meghívott Halál (1x)
- Az árulás nyara (1x)

VI) A menekülő Élet: Σ: 75

- 1) *A szűz Pilátus*: ✓: 3 Φ: 11
- A szűz Pilátus (2x)
- A Sátán kevélye (1x)
- Az elzárt király-lyány (3x)
- 2) *Asszony és temető*: ✓: 6 Φ: 4
- Szivedet Isten segítse (1x)
- A fiam bölcsőjénél (2x)
- Az Ősz szerelmei (7x)
- A vén csav argó (1x)

Σ ✓: 16 ΣΦ: 59 (0,27)

- A Város leánya (3x)
- Áldásadás a vonaton (2x)
- 3) *Istenhez hanyatló árnyék*: ✓: 2 Φ: 9
- A rémület imája (2x)
- Köszönöm, köszönöm, köszönöm (2x)
- 4) *Harc és Halál*: ✓: 2 Φ: 13
- Harc és Halál (1x)
- Drága, halott nézésekkel (2x)
- 5) *Szép, magyar Sors*: ✓: 2 Φ: 13

- Vitéz Mihály ébresztése (2x)
- Kidalolatlan magyar nyarak (1x)

6) *Szomorú ódák valakihez*: ✓: 1 Φ: 9

- Szép voltál volna (2x)

VII) Margita élni akar: Σ: 11 Σ ✓: 8 ΣΦ: 3 (2,66)

- Margita élni akar (1x)
- Margita és Ottokár (1x)
- Szerelmek az Őszben (1x)
- Ha visszajönne Margita (5x)
- A Margita fia (5x)

- Margita és sorsunk (1x)
- Forró szomjakban emlék (2x)
- Rövid, kis búcsúzó (2x)

VIII) A magunk szerelme: Σ: 71 Σ ✓: 17 ΣΦ: 54 (0,31)

- Bántott, döfölt folyton a Pénz is (1x)
- 1) *A visszahozott zászló*: ✓: 4 Φ: 15
- Város megvétele után (1x)
- Vidám temetés éneke (1x)
- A magunk szerelme (3x)
- 2) *Imádság a csalásért*: ✓: 5 Φ: 8
- Elbocsátó, szép üzenet (2x)
- Hűség aranyos kora (1x)
- A kiürített ágyasház (1x)
- Vérmuzsikás, csodálatos harc (3x)
- Beszélgetés a boszorkánnyal (2x)
- 3) *Hát imígyen sírok*: ✓: 2 Φ: 7

- A megszépítő fátuma (1x)
- Ne hagyjuk el magunkat (1x)
- 4) *Ifjú karok kikötőjében*: ✓: 5 Φ: 9
- Öreg legény szerelme (1x)
- A szépítő öregség (3x)
- Holnap is így (3x)
- Ifjú karok kikötőjében (5x)
- A vállad, a vállad (1x)
- 5) *Szent Lélek karavánja*: ✓: 1 Φ: 15
- Új, tavaszi sereg-számla (1x)

IX) Ki látott engem?: Σ: 31 Σ ✓: 16 ΣΦ: 75 (0,213)

- Ki látott engem? (1x)
- 1) *A kényszerűség fája*: ✓: 3 Φ: 18
- Akik helyén éltem (1x)
- Az utolsó sereg (1x)
- 2) *Sípja régi babonának*: ✓: 0Φ: 17
- 3) *Az elveszett családok*: ✓: 5Φ: 10
- Hal helyett kígyót (1x)
- Mondjam el szóban? (1x)
- Az elveszett családok (3x)
- Játék, játék, játék (2x)
- A hosszú hársfa-sor (1x)

- 4) *Véres panorámák Tavaszán*: ✓: 1 Φ: 15
- A szemeink utódai (1x)
- 5) *Őszi, piros virágok*: ✓: 7 Φ: 15
- Tüzes trónod körül (1x)
- Ifjú sirályi kedvek (1x)
- Feleselés egy asszony-verssel (1x)
- Kis, kék dereglye (5x)
- Keserű imádságok Mylittához (1x)
- Becéző, simogató kezéd (1x)
- Életbérem sírva panaszlom (1x)

X) A halottak élén: Σ: 125 Σ ✓: 12 ΣΦ: 113 (0,106)

- 1) *Ember az embertelenségben*: ✓: 0 Φ: 13
- 2) *Mag hó alatt*: ✓: 0 Φ: 12
- 3) *Az eltévedt lovas*: ✓: 1 Φ: 14
- Ház jegenyék között (1x)
- 4) *A halottak élén*: ✓: 2 Φ: 14
- Nóták piros Ősszel (1x)
- A »Dies irae« (1x)
- 5) *A megnőtt élet*: ✓: 2 Φ: 11
- A Hold megbocsát (2x)
- Az Ősz dicsérete (1x)
- 6) *Esaiás könyvének margójára*: ✓: 1 Φ: 13

- És most már (1x)
- 7) *Ceruzs-sorok Petrarca könyvén*: ✓: 3 Φ: 10
- Uzsorás kölcsönök váltója (1x)
- Kár volna érted (1x)
- Talán Hellász küldött (1x)
- 8) *Tovább a hajóval*: ✓: 3 Φ: 14
- A piros rózsa (1x)
- 9) *Vallomás a szerelemről*: ✓: 2 Φ: 12
- Az elhagyott kalóz-hajók (4x)
- Óh, fajtám vére (2x)

XI) Az utolsó hajók: Σ: 107 Σ ✓: 10 ΣΦ: 97 (0,103)

- Csókók és szabadítások (6x)
- Papp Viktor valceréhez (1x)
- A Május: szabad (1x)
- Éhes a föld (4x)
- Vihar és fa (1x)

- A mi háborúnk (1x)
- Legyetek emlékezéssel hozzám (1x)
- Kevés beszélgetés magammal (1x)
- Balzsam tündér postája (1x)
- Egy háborús virágének (3x)

- XII) Verseik:** Σ : 61 $\Sigma \checkmark$:12 $\Sigma\Phi$: 49 (0,24)
- Van olyan perc... (1x)
 - Én szép világom... (1x)
 - Egy csókodért (4x)
 - Milyen az ősz?... (2x)
 - Dal a rózsáról (5x)
 - Mesét mondok (4x)
 - Üdvözet (1x)
 - Őszi éjszakán (3x)
 - Rád emlékeztem (1x)
 - Azuba (6x)
 - Elválunk (2x)
- XIII) Még egyszer:** Σ : 26 $\Sigma \checkmark$: 5 $\Sigma\Phi$: 21 (0,23)
- Mesék (9x)
 - Fuimus (1x)
 - Strófák (1x)
 - Zsóka búcsúzója (1x)
 - Lótusz (2x)
- XIV) Kötetekbe nem sorolt versek:** Σ : 259 $\Sigma \checkmark$:18 $\Sigma\Phi$: 241 (0,074)
- Megunt élet (1x)
 - Ha... (1x)
 - Október 6 (1x)
 - A csók halála (10x)
 - Rigó Jancsi él! (1x)
 - Útközben (1x)
 - A sárban (1x)
 - Dal az inter-urbán telefonról (1x)
 - Halton Nagyváradon (2x)
 - [Színházi poézis] (1x)
 - Fájdalmak (1x)
 - A tarka blúz (2x)
 - Új Heléna (1x)
 - Intermezzo (1x)
 - Lányos anya üzenete (3x)
 - Magyar igazság Párisban (2x)
 - A legjobb csókok (7x)
 - Napló-töredék egy szanatóriumban (1x)